
Viron muisti

Pertti Grönholm

Periodisointi, nimeäminen ja kamppailu menneisyydestä

VIRON POLIITTISET MURROKSET JA HISTORIAN ESITTÄMINEN

Poliittiset murrokset ja yhteiskunnalliset mullistukset muuttavat aina käsityksiämme menneisyydestä: jokin aikakausi näyttää lopuvan ja jonkin kertomuksen kaari päättyvän. Historian periodisoinnin, ajanjaksojen ja tapahtumien nimeämisen sekä historian tapahtumiin ymmärrystä tuottavien kerronnallisten rakenteiden avulla historiankirjoittajat osallistuvat vahvasti historian merkityksellistämiseen. Artikkelissa tarkastellaan poliittisten murrosten ja historiankirjoituksen vaikeaa suhdetta Virossa ja vertaillaan neuvostomiehityksen alkuvaiheen ja laulavan vallankumouksen jälkeistä tilannetta lähimenneisyyden ”haltuunoton” ja historian representaatioiden kannalta.

Marc Bloch varoitti jo 60 vuotta sitten historioitsijoita, että heidän ei tulisi antautua menneisyyden periodisoinnin mukanaan tuomille yksin-

kertaistaville käsitteille, jotka saattavat viedä tutkijoita itseäänkin harhaan ja johtaa väärin tulkintoihin ja selityksiin.¹ Varoitus on yhä aiheellinen, vaikka tutkijat ovat ihmistieteiden kielellisen ja narratiivisen käänteen jälkeen entistä tietoisempia yleistyksiin ja nimeämiseen sekä representaatioon ja argumentointiin liittyvien valintojen merkityksestä historiallisen tiedon tuottamisessa. Rajojen vetäminen ja aikakausien määrittely on välttämätöntä historiallisia representaatioita laadittaessa, oli sitten kyseessä tutkittuun tietoon perustuva tai fiktiivinen kertomus. Tätä historioitsijoiltakin odotetaan, ja sen takia historioitsijan työn tulos on usein kertomuksen muotoinen: paitsi tutkittavat ilmiöt, myös tutkijan johtopäätökset ja argumentointi punotaan usein narratiiviksi.

Jörn Rüsen toteaaakin, että yhteenveto siitä, mitä menneisyydessä on tapahtunut, ei ole vielä historiaa; ollakseen historiaa menneisyyttä koskevalla tiedolla pitää olla mielekäs yhteys nykyisyyteen.² Tutkijoilta odotetaan eheitä ja selkeitä kokonaisesityksiä. Vaatimus johtunee osittain siitä, että inhimillinen ajan kokeminen ja ajan merkityksellistäminen perustuvat paljolti ilmiöi-

1. Marc Bloch (1976) *The Historian's Craft*, Manchester: Manchester University Press, 171–189.

2. Jörn Rüsen (2006) 'Introduction: What does "Making sense of history" mean?' teoksessa *Meaning and Representation in History*. Edited by Jörn Rüsen. New York: Berghahn Books, 1.

den muistamiseen, ymmärtämiseen ja kertomiseen narratiivisessa muodossa. Näin ollen narratiivi, esimerkiksi historian representaatio, on myös tärkeä kulttuurinen työkalu.³ Kyse on lisäksi siitä, että historiantutkijan ammattitaitoon kuuluu kyky hahmottaa ilmiöiden syitä ja seurauksia sekä osoittaa menneisyyden tapahtumissa ja ihmisen toiminnassa intentionaalisuutta, motiiveja ja logiikkaa. Historiallisen tiedon tuottaminen edellyttää kykyä havaita ja ymmärtää aikaan kytkeytyviä muutoksia sekä siihen punoutuvia kehityslinjoja. Tärkeänä on pidetty tutkijan taitoa kuvata muuttuvia ilmiöitä ja esittää havaintonsa ja väitteensä yhtenäisenä kertomuksena. Tiedon tuottamisen lisäksi historian-tutkijoille on nykyaikaisessa yhteiskunnassa annettu tehtäviä, jotka liittyvät suoraan yhteisön itseymmärrykseen, identiteettiin ja kollektiiviseen muistamiseen.

Yhteiskunnan mullistukset ja varsinkin koko poliittisen järjestelmän muutokset ovat suuri haaste historiantutkijoille: periaatteet, joilla itsessään jakamaton tapahtumien virta paloitellaan murroksiksi ja ajanjaksoiksi, miten ne nimitetään ja ymmärretään ja miten niistä rakennetaan eheä kertomus, saattavat muuttua lähes yhdessä yössä. Näin kävi mm. Virossa maan tultua liitetyksi Neuvostoliittoon ja toistamiseen maan irtautuessa romahtavasta Neuvostoliitosta.

Artikkelissani käsittelen sitä, miten tutkijat sopeuttivat historian periodisoinnin uuden valan mukanaan tuomiin näkemyksiin historiasta ja sen tehtävistä ja etenkin sitä, miten tämä näky historiantutkijoiden tuottamissa lähimenneisyyden periodisoinneissa. Vertailen kahta murrosaikaa, jotka kummatkin tuottivat radikaalisti aiemmasta poikkeavia historiantutkimuksia. Neuvostovallan alkuvuosina Virossa toteutettiin lähes täydellinen historiantutkimuksen ja -opetuksen leniniläistäminen, johon kuului virolaisten historian integroiminen Neuvostoliiton historiaan ja marxilais-leniniläiseen suureen kertomukseen maailmankommunismista, jossa

Viron itsenäisyyden aika (1920–1940) nähtiin vain luonnottomana välvaiheena, katkoksenä virolaisten vuosisataisessa kamppailussa kotimaisia ja ulkomaisia riistäjiä vastaan.⁴ Tämä vaati Viron historian tarkastelua aiempaan verrattuna varsin erilaisten skeemojen pohjalta. Toinen murroskohta on Viron uudelleenitسنästymisen ja kansallisen historiantutkimuksen vakiintuminen vuosina 1991–1996. Tuolloin tavoitteena oli tuottaa käsitys, jonka mukaan neuvosto-aika oli poikkeama ja katkos virolaisten historiassa ja että jälleensitسنästymisen antoi mahdollisuuden myös normalisoida virolaisten käsitys omasta historiastaan. Molemmat käännökset vaativat historiantutkijoilta sopeutumista uudennaisiin poliittisiin ja yhteiskunnallisiin reunaehtoihin.⁵ Ulotan tarkasteluni kuitenkin myös lähemmäs nykyaikaa pohtimalla, miten 2000-luvulla Viron lähihistorian periodisointiin on suhtauduttu.

Vertailen keskenään ensimmäisiä Neuvosto-Virossa ja jälleensitسنästyneessä Viron tasavallassa tuotettuja historian periodisointiesityksiä ja historian yleisesityksiä. Oletan, että se, miten tutkijat ja muut historiantutkijat rajaavat erilaisia ajanjaksoja ja nimeävät murroksia ja tapahtumia, on paitsi metodologisesti ja teoreettisesti myös ideologisesti ja kulttuurisesti motivoitunutta. Tämän osoittaa se, kuinka aikakausten

3. Tästä enemmän ks. esim. Donald E. Polkinghorne (1988) *Narrative Knowing and the Human Sciences*, Albany: State University of New York University Press, 37–69, Jerome Bruner (1991) 'The Narrative Construction of Reality', *Critical Inquiry* No.18, 1–21.

4. Pertti Grönholm (2009) 'A Nation-State doomed to Fall. Soviet Historiography, Narrative Identity and the Republic of Estonia (1918–1940)' teoksessa *Sõnasse puutud minevik. In honorem Enn Tarvel*. Tallinn: Argo, 363–387.

5. Virolaisten historioitsijoiden asemasta niin neuvosto-aikana kuin sen jälkeenkin ks. tarkemmin Meike Wulf & Pertti Grönholm (2010) 'Generating Meaning Across Generations. The Role of Historians in the Codification of History in Soviet and post-Soviet Estonia', *Journal of Baltic Studies* 41:3, 351–382.

rajoista ja nimityksistä väitellään esimerkiksi nyky-Virossa: olivatko vuodet 1944–1991 Viron historiassa ”totalitarismia”, ”Venäjän-aikaa”, ”miehitysaikaa” vai ”neuvostoaikaa”?⁶ Periodisointihan on samanaikaisesti paitsi käytännöllinen esittämisen muoto ja rakenne myös tapa osoittaa ja alleviivata tapahtumille annettuja merkityksiä ja muokata historiatietoisuutta ja historian ymmärrystä. Se voi olla jopa tutkimuksellisia operaatioita vahvasti ohjaava normi, kuten neuvostomarxilaisessa tutkimuksessa.

Tarkastelen tässä historiankirjoitusta osana yhteisön oman itseymmärryksen tuottamista, jossa narratiivinen suhde aikaan sekä erilaiset kertomukset, olivat ne sitten tieteellisiä tai fiktiivisiä, ovat tärkeässä osassa. Vaikka akateeminen historiankirjoitus eroaa merkittävästi kulttuurisen yhteisöllisen muistin muista muodoista, erityisesti suhteessaan tietoon ja tiedon lähteisiin, sen eksistentiaaliset, identiteettiä ylläpitävät merkitykset tulevat väistämättä esiin, kun tutkimuksellisia historian representaatioita tarkastellaan laajemmin, osana yhteisön kertomuksellista varantoa.

Historian ja kollektiivisen muistin suhdetta niin Venäjällä kuin Virossakin pohtinut James Wertsch on todennut, että kollektiivisen muistin sisällöt välittyvät kullekin sosiokulttuuriselle kontekstille ominaisten kulttuuristen työkalujen, kuten kertomusten, myyttien ja symbolien välityksellä. Hänen mukaansa yhteisöllä on käytössään, usein tiedostamattaan, sille ominainen ”työkalupakki”, johon sisältyy erityinen tapa kertoa yhteisön omasta menneisyydestä. Yhteisön jäsenet oppivat identiteetilleen keskeiset kertomukset ja kuvaston mm. koulutuksen, perheen ja kasvatuksen sekä median kautta. Erityisten kertomusten, esimerkiksi sellaisten kuin ”kansallinen herääminen”, ”Viron vapaussota” tai ”laulava vallankumous” lisäksi näihin työkaluihin kuuluvat Wertschin mukaan myös laajemmat abstraktit rakenteet, kuten narratiiviset skeemat (*schematic narrative template*), jotka eivät ole riippuvaisia erityisistä kertomuksista,

vaan ovat yleisempiä struktuureja, kuten juonityyppejä. Wertschin mukaan yhdessä kulttuuri-traditiossa käytetään usein samankaltaista skeemaa, vaikka tapahtumien kertominen ja tiedon välittäminen eivät välttämättä tällaista rakennetta edellyttäisikään.

Tällaiset tekstuaaliset rakenteet muodostavat yhteisön tekstuaalisen kulttuuriperinnön. Viro-laisten tulkitessa omaa historiaansa, yksi kulttuurinen väline on ollut toistuva rakenne, jota voidaan kutsua vaikkapa ”pienen kansan selviytymiskamppailuksi”; kun yhteisö kokee historiansa olleen jatkuvaa taistelua ulkoisia uhkia kuten vieraita valloittajia vastaan, se alkaa tulkita yksittäiset tapahtumat ja kertomukset skeeman kautta. Kollektiivista itseymmärrystä määrittävä ”narratiiviset alustat” selittävät Wertschin mukaan sitä, miksi eri yhteisöt tulkitsevat samoja tapahtumia toisistaan hyvin poikkeavalla tavalla. Narratiiviselle alustalle on myös tyypillistä, että informaatiota, joka kyseenalaistaa skeeman, joko torjutaan, yksinkertaistetaan tai vääristellään.⁷

Wertsch ei ole tutkinut eikä varsinaisesti ota kantaa siihen, kuinka vahvoja lähtökohtaisia tai tulkinnallisia reunaehtoja esim. narratiiviset skeemat, muodostavat historiantutkijan työlle. On silti varsin helppo nähdä, että ainakin totaaliseseen menneisyyden hallintaan pyrkivä historiankirjoitus, kuten kansallissosialistinen tai kommunistinen historia, on johdonmukaisesti rakentunut ideologian sisäisten kulttuuristen työkalujen, kuten periodisoinnin ja narratiivisten skeemojen varaan.

6. Eve Annuk (2003), ”Totalitarismi ja /või kolonialismipained. Miks ja kuidas uurida nõukogude aega”, teoksessa *Võim & Kultuur*. Koostajad Arvo Krikmann, Sirje Olesk. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum. Eesti kultuuriloo ja folkloristika keskus, 16.

7. James V. Wertsch (2002) *Voices of Collective Remembering*. Cambridge: Cambridge University Press, 55–62.

Ajanjaksojen nimeäminen oli yksi kansallisen historian kivijalka

Siitä, kenelle Virossa kuuluu historian kirjoittaminen ja mikä on kansakunnan historian merkitys, on käyty debattia jo 1860-luvulta lähtien; Johann Kölerin, Jakob Hurtin ja Carl Robert Jakobsonin kaltaiset virolaiskansallisen liikkeen voimahahmot asettivat oman historian luomisen virolaisten keskeiseksi tavoitteeksi. Myös kysymys historian periodisoinnista ja menneisyyden jakaminen virolaisten kannalta kielteisiin ja myönteisiin jaksoihin kuuluivat jo alun alkaen kansallisen herätysliikkeen agendaan. Esimerkiksi vuonna 1868 rajusti baltiansaksalaisen aateliston historiankirjoitusta vastaan hyökännyt Jakobson käänsi Tartossa pitämässään puheessa *Eestirahva valguse-, pimeduse- ja koiduaeg* (myöhemmin tunnettu Jakobsonin ”ensimmäisenä isänmaallisena puheena”) koko virolaisten historian merkityksiltään ylösalaisin. Kun baltiansaksalaisessa historiankirjoituksessa Baltian ristiretkiä edeltänyt aika oli leimattu ”barbariaksi” ja ritarikunnan aika sivistyksen aluksi, Jakobson nimesi ristiretkiä edeltäneen ajan ”valon aikakaudeksi” ja saksalaisen ritarikunnan ajan sekä saksalaisaateliston hegemonian säilyttämät myöhemmät vuosisadat ”pimeyden ajaksi”. Uuden kansallisen heräämisen ajan Jakobson nimesi ”aamunkoiton ajaksi”.⁸ Erittäin merkittävä rooli kansallisen historian rakentamisessa oli myös kirjailijoilla, kuten Eduard Bornhöhellä (*Tasuja*, 1880) ja Eduard Vildella (*Mahtra sõda*, 1902), jotka tutustuttivat aikansa virolaiset talonpoikaisvastarinnan pitkään jatkumoon ja lähihistoriaan.

Kun Viro itsenäistyi, kansallisen historiankirjoituksen tehtävät johdettiin kansallismielisen liikkeen ohjelmista ja tavoitteista; nuorelle kansakunnalle tuli luoda kunniakas ja tietä tulevaisuuteen viitoittava historia. Vuonna 1933 yksi keskeisistä itsenäisen Viron historiantutkijoista Hans Kruus loi *Historiallisessa Aikakauskirjassa* katsauksen Viron historiantutkimuksen tilanteeseen todeten, että ennen maan itsenäistymis-

tä hegemonisessa asemassa ollut baltiansaksalainen historiankirjoitus oli lähinnä hallitsevan yläluokan apologetiaa ja vallan legitimointia, jossa virolaisten rooli oli olla ”orjajoukon” tilassa, ”kansana, jolla ei ollut historiaa”. Samaan hengetyöön Kruus totesi, että 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun venäläinen historiankirjoitus pyrki tsaarinvallan oikeuttamiseen.⁹ Kruusin ja hänen aikaistensa näkemys perustui tuolloin yleiseen ajatukseen historian kansakuntaa sivistävästä ja henkisesti kohottavasta merkityksestä, minkä vuoksi päähuomio tuli suunnata juuri oman kansan historiaan.

Riigivanem Konstantin Pätsin kaapattua vallan vuonna 1934 historiankirjoitus sai entistä poliittisempia tarkoitusperiä kansallisen yhtenäisyyspolitiikan hengessä. Voidaan jopa sanoa, että Pätsin hallinto pyrki monopolisoimaan historian valtion tehtäväksi ja suuntaamaan akateemista historiankirjoitusta, vaikka 1930-luvun lopulla tutkijoihin kohdistuneita vaatimuksia ei neuvostoajan ideologiseen paineeseen voidakaan suoraan rinnastaa. Aikansa näkyvimpiin historioitsijoihin kuulunut Viron kansallisarkiston johtaja Otto Liiv (1905–1942) totesi vuonna 1938, että Viron historia on ensisijaisesti virolaisten historiaa ja että sen tulee palvella virolaisia tarkoitusperiä.¹⁰ Pätsin autoritaarisen hallinnon aikana nationalistinen, erityisesti Viron vapaus sodan merkitystä korostava historiakulttuuri oli merkittävässä asemassa ja asetti myös historiankirjoitukselle patrioottisia tehtäviä. Nämä ilmenivät mm. Viron valtiojohtoon puheissa, erityi-

8. Marek Tamm (2008) 'History as Cultural Memory. Mnemohistory and the Construction of the Estonian Nation', *Journal of Baltic Studies* 39: 4, 499–516.

9. Ks. tarkemmin Hans Kruus (1933) 'Eestin historiantutkimuksen kehitys ja nykyinen tila'. *Historiallinen Aikakauskirja* 3, 232–244.

10. Ks. tarkemmin Otto Liiv (1938) 'Eesti ajaloo uurimise sihist ja sisust'. *Akadeemia* 5, 299–303.

sesti muistomerkkipolitiikassa.¹¹ Pätsin hallinnon aikana jopa virolaisen kansallisvaltion juuret ja poliittisen järjestelmän perusteet sijoitettiin ristiretkiä edeltäneeseen aikaan. Muinaisen Viron mytologisointiin osallistuivat johtavat poliitikot, kuten Johann Laidoner ja Jüri Uluots.¹²

Kansakunnan historian tuottamisella on Virossa, kuten monissa muissakin 1900–1920-luvuilla syntyneissä kansallisvaltioissa, ollut hyvin merkittävä rooli. Valtion, poliittisen johdon ja kulttuurielitiin tavoitteena on ollut nuoren ja paikkaansa etsivän kansakunnan eheyttäminen sekä kollektiivisen identiteetin luominen ja vahvistaminen. Historiallisella tiedolla sekä menneisyyttä tulkitsevilla kertomuksilla ja myyteillä on ollut tässä tärkeä rooli. Maailmansotien välisenä aikana virolaiseen historiakertomukseen vakiintuivat sellaiset teemat kuin virolaisten alistettu asema, päättäväinen vihollisten (saksalainen ritarikunta ja aatelisto, Venäjän ja Saksan keisarikunnat sekä bolševikit) vastustaminen, kansalliset uhraukset ja sankarit sekä selviytymisen kansakuntaa uhkaavasta tuhosta. Selviytymiskamppailusta tuli pienen kansan suuri kertomus.

Neuvostohistoriassa periodisointi oli tutkimuksen ideologinen kehys

Neuvostoliitossa Viron historiankirjoitukselle asetettiin uudet tehtävät ja reunaehdot. Sen ei tullut rakentaa kansakuntaa etnisyyden, kielen ja kulttuurin pohjalta, vaan luokkatietoista ja edistyksellistä ”neuvostokansojen perhettä”. Myös historia periodisoitiin aivan uudelta pohjalta, mutta kamppailu yhteisön ulkoista vihollista vastaan oli neuvostomarxilaisessakin historiassa keskeinen narratiivinen rakenne. Marxin ja Engelsin yhteiskuntamuodostumien skeema oli lähtökohta koko maailmanhistorian kirjoittamiselle. Marxilais-leniniläisessä historiankirjoituksessa periodeilla oli erityisen merkittävä rooli ja ne nivoutuvat aina toisiinsa vallankumousten kautta, joissa tuotantovälineiden hallinta siirtyi nousevalle yhteiskuntaluokalle. Kommunismin

suuressa kertomuksessa megaperiodit ja yhteiskuntamuodostumat (orjayhteiskunta, feodalismi, kapitalismi ja sosialismi) olivat ne kerronnalliset ja ideologiset kehykset, joiden mukaan kaikkia historiallisia ilmiöitä tuli tulkita; yhteisön menneisyys voitiin periodisoida määrittelemällä, mihin yhteiskuntatyyppiin mikään yhteiskunta kuului. Samalla määriteltiin kertomuksen toimijat kuten keskenään kamppailevat luokat.¹³ Tutkimuksen reunaehdot, kuten tiedolliset ja ideologiset tavoitteet, tärkeimmät tutkimuskäsitteet sekä narratiiviset skeemat ja periodisointi määriteltiin puolueen sisällä.

Tosin 1940-luvun lopulla, jolloin Viron historiaa alettiin toden teolla neuvostolaistaa, oli marxilais-leniniläiseen historiankirjoitukseen omaksuttu paljon venäläisnationalistisia oppikappaleita, kuten isovenäläisten rooli muiden neuvostokansojen historiassa hyväntahtoisena ja suojelevana isonaveljenä sekä venäläisten sankarillisuuden ja edistyksellisyyden korostaminen. Samoin puoluehistoriasta oli tehty 1930-luvulla kaikkea muuta historiaa ohjaava teoreettinen ja kerronnallinen viitekehys. *NKP(b):n historia – Lyhyt kurssi* (1938) oli stalinistisen historiankirjoituksen virstanpylväs, jonka sisältämiä tulkinnallisia, retorisia ja kerronnallisia ohjenuoria jouduttiin seuraamaan myös Neuvosto-Virossa toisen maailmansodan jälkeen. Stalinistinen historiankirjoitus myös korosti yksilöiden, kuten suuren johtajan itsensä sekä puolueen roolia historiassa tuotantovoimien, luokkien ja kansanjoukkojen asemesta.¹⁴

11. Ks. tarkemmin Marek Tamm & Saale Halla (2008) 'Ajaluğu, poliitika ja identiteet. Eesti monumentaalsest mä-lumaastikust', teoksessa *Monumentaalne konflikt. Mälu, poliitika ja identiteet tänapäeva Eestis*. Koostanud Pille Petersoo ja Marek Tamm, Tallinn: Varrak, 22–29.

12. Tamm (2008) 504.

13. Marc Ferro (2003) *The Use and Abuse of History. Or how the past is taught to children*. London: Routledge, 164.

14. Ks. esim. Klas-Göran Karlsson (1999) *Historia som vapen. Historiebruk och Sovjetunionens upplösning 1985–1995*. Stockholm: Natur och kultur, 73–74.

Stalinistinen historiankirjoitus sovelsi omaperäisesti Marxin ja Engelsin muotoilemaa yhteiskuntamuodostumien olemukseen perustuvaa periodisointia. Jotta Venäjä ja venäläiset näyttäytyisivät mahdollisimman edistykellisenä kansana muiden eurooppalaisten kansojen joukossa, Stalinin ajan ja myöhempikin neuvostohistoriankirjoitus pyrki esimerkiksi aikaistamaan feodalismia ja kapitalismia vaiheiden alkua Venäjällä; siten vuoden 1917 bolševikkivallankumous näyttäisi historiallisesti väistämättömältä ja oikeutetulta.

Myös Neuvosto-Virossa historian oikea periodisointi oli keskeisimpiä puolueen ja historian tutkijoiden tehtäviä 1940-luvun lopulla ja 1950-luvun alkupuolella. Vuonna 1945 Viron kommunistisen puolueen (VKP) pääsihteeri Nikolai Karotamm oli asettanut periodisoinnin virolaisten historioitsijoiden tärkeimmäksi tehtäväksi.¹⁵ Tehtävä liittyi kiinteästi kahteen muuhun toimeksiantoon, jotka olivat virolaisten ja venäläisten vuosisataisen ystävyuden tutkimus sekä ”porvarillisten vääristelyjen” paljastaminen.¹⁶

Viron historian marxilais-leniniläinen periodisointi oli kehys koko Viron aiemman historian käsittelylle, oli kyse sitten kouluopetuksesta, arkeologian, kansatieteen tai historian tutkimuksesta, lehdistöstä tai puoluejohtajien puheista. Samalla periodisointi palveli Viron historian ja kulttuurin integroimista muun Neuvostoliiton historiaan. Periodisoinnista tuli kerronnallinen ja tulkinnallinen rakenne, johon virolaisten historia tapahtumineen ja vaiheineen sijoitettiin. Ne historioitsijat, jotka eivät omaksuneet sellaisenaan marxismi-leninismien historiallisen periodisoinnin periaatteita ja uusia käsitteitä, huomasivat pian olevansa lainsuojattomia. Esimerkiksi Hans Kruusin johtama työryhmä joutui vaikeuksiin vuosina 1949–1950, kun sen tehtäväksi annettu Neuvosto-Viron ensimmäinen historian yleisesitys ei tyydyttänyt lainkaan puoluetta. Teos ei noudattanut puoluehistorian ohjenuoraa sen paremmin rakenteeltaan kuin käsitteiltäänkään, ja vaikka se oli käsitteilytavaltaan

periaatteessa marxilainen, periodisointi mukaili samanlaista poliittiseen tapahtumahistoriaan perustuvaa jäsenyyttä kuin itsenäisyyden ajan Viron historian suurteos *Eesti Ajalugu* (I ja II). Käsikirjoitusta¹⁷, jota ei koskaan julkaistu, käytettiin vuosina 1950–1951 Kruusia ja muita itsenäisyyden ajan historioitsijoita vastaan yhtenä todisteena heidän ”porvarillisesta nationalismistaan”. Vuonna 1951 Kruus erotettiin kaikista akateemisista ja poliittisista tehtävistään ja nimettiin kansanholliseksi.¹⁸ Kruus ja kumppanit eivät selvästikään olleet oivaltaneet, miten Viron historia tuli neuvostojärjestelmässä esittää.¹⁹

Neuvosto-Viron historian periodisointi kesti lähes vuosikymmenen, jonka aikana VKP:n keskuskomitea hylkäsi useita luonnoksia. Ensimmäinen Neuvosto-Viron historian periodisointi julkaistiin yksiosaisessa ja pikavauhdilla kirjoitetussa *Eesti NSV ajalugu kõige vanemast ajast tänapäevani* (1952) -teoksessa²⁰. Teoksen tuottivat Neuvostoliitosta saapuneet, puolueen tavoitteet ja ideologian sisäistäneet Gustav Naan ja Viktor Maamägi tukenaan mm. joukko puoluehistorioitsijoita. Nyt Viron historia jakautui sel-

15. Nikolai Karotamm in puhe 'Intelligentsi ülesanded majanduslikus ja kultuurilises ehitustöös Eesti Nõukogude Sotsialistlikus Vabariigis' Neuvosto-Viron intelligentsijan ensimmäisessä konferenssissa Tallinnassa 28.1.1945. Julkaistu teoksessa *Nõukogude Eesti kultuuriküsimusi. Kõnesid ja kirjutisi 1946/1947 a.* Tallinn: Riiklik Kirjastus Poliitiline Kirjandus 1947, 38.

16. Ks. esim. Teet Veispak (1990) 'Ajalooteadusest kui venestuse ideoloogia kandjast (1944–1952)'. *Looming* 9, 1262–1265.

17. Julkaisematon käsikirjoitus *Eesti NSV ajalugu* on Viron valtionarkistossa Tallinnassa. ERAPA 1–84–2.

18. Ks. tarkemmin puhdistuskampanjoista Lembit Raid (1995) *Vaevatee. Tartu Ülikool kommunistlikus parteipoliitikas aastail 1940–1952*, Tartu: Tartu ülikooli kirjastus, 110–111, 124–126, 155.

19. Ks. esim. Hilda Moosberg (1966) *Eesti NSV ajaloo historiograafist*. II osa Tartu: Tartu Riikliku Ülikooli Kirjastus, 59.

20. *Eesti NSV ajalugu. Kõige vanemast ajast tänapäevani* (1952) Eesti NSV Teaduste Akadeemia Ajaloo Instituut. Toimetanud G. Naan. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.

keästi esifeodaaliseen aikaan, feodalismiin, kapitalismiin ja sosialismiin. Feodalismin aikakausi ulottui Virossakin 1200-luvulta 1800-luvun puoliväliin, mikä osoittaa sen, että neuvostomarxilainen feodalismin käsite poikkesi huomattavasti länsimaisen historian tutkimuksen käyttämää feodalismi-käsitteestä.²¹ Kapitalismissa erotettiin vielä erillisiksi periodeiksi lokakuun vallankumousta edeltänyt aika ja lokakuun vallankumouksen jälkeinen aika, joka luokiteltiin imperialismiin ja kapitalismin maailmanlaajuisen kriisin vaiheeksi.

Hieman paradoksaalisesti Viron itsenäisyyden aika (1920–1940) oli Viron kommunistiselle puolueelle pitkään ideologisesti ehkä tärkein lähihistorian ajanjakso, vaikka sen tutkimus pääsi Neuvosto-Virossa käyntiin vasta 1960-luvulla, ja silloinkin se oli sallittu lähinnä puoluehistorioitsijoille ja muutamalle Neuvosto-Viron tiedeakatemian historian instituutin tutkijalle. ”Porvarillisen diktatuurin” aika, joksi maailmansotienvälinen periodi neuvostohistorian kirjoituksessa nimettiin, oli monessa mielessä tärkeä, koska siitä tuotetun kertomuksen avulla perusteltiin mm. kesän 1940 ”proletariaatin spontaani vallankumous” ja ”liittyminen neuvostokansojen perheeseen”. Lisäksi uudet neuvostokansalaiset tuli saada nopeasti vieroitetuksi kansallisesta identiteetistä ja unohtamaan itsenäisyyden aika.

Viron itsenäisyys kuvattiin vuoden 1952 yleisesityksessä hyvin synkästi: Viron valtio ja yhteiskunta leimattiin epäonnistuneeksi, antihistorialliseksi ja luonnottomaksi. Viron tasavallan teki lähtökohtaisesti epähistorialliseksi se, että se oli porvariston hallitsemana valtiona (kuten Suomi, Latvia ja Liettuaakin) syntynyt vasta lokakuun vallankumouksen jälkeen. Viron tasavallan katsottiin olleen historian väistämätöntä kehitystä vastaan hangoitellut valtio, koska se oli kukistanut vuonna 1918 bolševikkien julistaman työkansan valtion ”Viron työkansan kommuunin”. Marxismi-leninismissä uudet porvarilliset kansallisvaltiot tulkitettiin ”imperialismin kriisivaiheen” lyhytaikaisiksi tuotteiksi ja historiallisiksi

anomalioiksi. Viro oli ikään kuin väärässä ajassa. Neuvostohistorian kirjoituksessa Viron tasavallan historian kerronnalliset pääteemat olivat ”kärjistyvä luokkataistelu” ja ”proletariaatin ainoan puolustajan”, Viron kommunistisen puolueen sankarillinen kamppailu ”porvariston diktatuuria” vastaan.²² Vielä 1950-luvun yleisesityksissä ”porvarillisen diktatuurin aika” käsiteltiin ylimalkaisesti ja lyhyesti, tarkoituksena sivuuttaa se mahdollisimman huomaamattomasti, mutta samalla antaen sille mahdollisimman jyrkkä ideologinen tuomio.

Vuoden 1952 yleisesityksessä neuvostohistorioitsijat jakoivat tasavallan ajan neljään periodiin, joiden nimitykset kertovat paljastavasti siitä, miten Viron tasavaltaan puolueessa suhtauduttiin ja miten ajanjaksoa tuli käsitellä. Ensimmäisen periodin (1920–1924) nimitys ”Viro sodanjälkeisen vallankumouksellisen kriisin aikana” pyrki osoittamaan, että Viro oli rauhan tultuakin vallankumouksen partaalla hoippuva valtio. Tämän yhtenä todisteena neuvostohistorian kirjoitus piti Tallinnan ”jouluukuun 1. päivän 1924 aseellista kansannousua”, joka oli Kominternin masinoima, muutamassa tunnissa kukistunut vallankaappausyritys. Toinen periodi (1925–1929) ”väliaikainen ja epävakaa kapitalismin vakiintuminen”, oli nimetty ja tulkittu lyhyeksi välivaiheeksi, jonka aikana porvaristo sai lujitettua valtaansa lähinnä alistamalla maansa läntisten imperiumien (Iso-Britannia, Ranska) ”puolisiirtomaaksi”. Kolmas periodi (1930–1934), ”talouskriisi ja porvarillisen parlamentarismien romahdus” kuvasi Viron talouspoliittista epäonnistumista, äärioikeistolaisen vapausoturiin liiton uhkaavaa nousua sekä Pätsin ja kenraali Johan Laidonerin vallankaappauksen maaliskuussa 1934. Neljäs periodi (1935–1940) oli nimetty

21. Kert Jänes-Kapp (2001) 'Objektiivset ajalugu pole võimalik kirjutada', *Horisont 2* (elektroninen lähde) http://www.horisont.ee/arhiiv_2000_2002/h2001n2l3.html. (Haettu 4.8.2011)

22. Ks. tarkemmin Grönholm (2009) 372–374.

neuvostohistoriankirjoituksessa aina ”fasistisen diktatuurin” ajaksi.²³

Neuvostohistorian tavoitteena oli osoittaa, että kesään 1940 tultaessa Viro oli poliittisesti ja sosiaalisesti konkurssikypsä valtio, joka oli valankumouksen partaalla. Tähän yhteiskunnallisten ja poliittisten murrosten ympärille rakennettu kronologinen skenaario sopi erinomaisesti, sillä sen avulla mielikuvaa luokkataistelun kärjistyisestä ja vallankumouksen väistämättömyydestä oli helppo vahvistaa. Jokaisella kuvauksen kohteena olleella yhteiskunnan ja politiikan sektorilla, kuten taloudella, sisä- ja ulkopolitiikalla sekä kulttuurilla oli kertomuksessa oma, marxismi-leninismien mukainen kerronnallinen juonensa. Esimerkiksi taloushistoriassa määräävät kerronnalliset teemat olivat Viron ”puolikolonialistinen asema” maailmankaupassa ja alati lisääntynyt riippuvuus ”imperialistisista” maista, etenkin Isosta-Britanniasta ja Saksasta, jotka kilpailivat keskenään Baltian maiden halvoista raaka-aineista, elintarvikkeista sekä teollisuustuotteidensa markkinoista, mikä johti porvariston ”kansanvastaiseen” talouspolitiikkaan. Tokikaan nämä teemat eivät olleet täysin irrallaan todellisuudesta, mutta tulkinnallisen liioittelun, valikoivan faktojen ja tilastojen käytön sekä epäkohtien ja ongelmien suhteettoman painottamisen avulla kuva Viron sosiaalisesta ja taloudellisesta kehityksestä vääristyi pahasti. Neuvostohistoria väitti, että ”porvariston diktatuurin” aikana kaikki rehelliset virolaiset kärsivät ”porvariston terrorista” ja kurjuudessa sekä odottivat ”neuvostovalloituksen palauttamista”.²⁴

Kurjistumiskertomus liittyi kiinteästi rinnakkaiseen neuvostokertomukseen, jossa Viron tasavallan kukistamiseen tähänneet virolaisbolševikit nostettiin kansallissankareiden asemaan ja heidän maanalaisesta vallankumouksellisesta toiminnastaan pyrittiin neuvostohistoriassa rakentamaan uusi samastumiskohde virolaisille. Niistä bolševikeista, jotka joutuivat Viron valtion teloittamiksi (Viktor Kingissepp ja Jaan Kreuks) tai jotka tuomittiin pitkiin vankeustuomioihin,

yritettiin tehdä marttyyreja ja uusia samastumiskohteita. Tosin koko puolueen johto, jonka Stalin teloitutti vuosien 1937–1938 puhdistuksissa, pääsi Neuvosto-Viron historiankirjoitukseen vasta vuoden 1956 jälkeen. VKP:n historiasta rakennettiin ”porvarillisen diktatuurin” tarinalle rinnakkainen martyrologia, jossa maailmansotien välinen periodi oli keskeisessä asemassa.

Baltian maiden historian periodisointi oli sen verran merkittävä kysymys, että siitä päätettiin yhdenmukaisesti venäläisten, virolaisten, latvia-laisten ja liettualaisten historioitsijoiden konferenssissa Viron SNT:n tiedeakatemian historian instituutissa Tallinnassa kesällä 1952.²⁵ Viron historian periodisoinnin skeema julkaistiin vuonna 1954 omana teoksenaan²⁶, ja siitä tuli kaikkea Viron tasavallan aikaa koskevan käsitteilyn ohjenuora. Kyse ei ollut vain Viron historian synkronoinnista marxilais-leniniläiseen kuvaukseen Venäjän historiasta, vaan ja ennen kaikkea siihen sisältyvistä ideologisista määrittelyistä ja käsitteistä, joilla eri ilmiöt tuli nimetä ja kehystää. Teoksen tekijät luonnehtivat itsenäisen Viron historioitsijoiden laatimaa periodisointia ”porvarillis-nationalististen vääristelijöiden käyttökeltomaksi fiktioksi”.²⁷ Teoksessa vääristelijöillä tarkoitettiin myös emigranttivirolaisia ja baltiansaksalaisia historioitsijoita, ja lisäksi hyökkäys kohdistui myös vasemmistolaisista Hans Kruusia ja muita maahan jääneitä historiantutkijoita vastaan.

Viron tasavallan käsittely oli neuvostohistorioitsijoille hankalaa NKP(b):n historiasta koptoidusta periodisointiskeemasta huolimatta,

23. *Eesti NSV ajalugu* (1952) 481–482.

24. Ks. tarkemmin Grönholm (2009) 372–382.

25. Ants Viies (2003) 'Eesti ajalugu stalinlikus haardes' *Tuna* 1, 45. Ks. myös *Istorija latvijskoj SSR (s drevnejshih vremen do 1953g)*. *Sokrashcennyi kurs* (1955) Riga: Akademižnauk latvijskoj SSR, 617–621.

26. *Eesti NSV ajaloo periodiseerimisest* (1954) Toimetanud H. Moora, A. Vassar, J. Saat, V. Maamägi. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.

27. *Eesti NSV ajaloo periodiseerimisest* (1954) 23–25.

vai pitäisikö ehkä sanoa, että juuri sen vuoksi. Viron SNT:n tiedeakatemian Historian instituutin johtaja Viktor Maamägi yritti vakuuttaa *Eesti NSV ajaloo periodiseerimisest* -teoksessa, että vaikka Viron porvarillinen tasavalta kuului ”kapitalistiseen leiriin” se oli kuitenkin valtio, joka oli syntynyt ”lokakuun suuren vallankumouksen” jälkeen ja kukistettuaan proletariaatin perustaman Viron työkansan kommuunin. Tästä syystä Viron historiassa sosialismin aikakausi tuli hänen mukaansa nähdä alkaneeksi jo vuonna 1917 eikä vasta vuonna 1940, jolloin neuvostovalta ”palautettiin”. Maamägin mukaan nimityksellä ”porvarillis-nationalistinen diktatuuri” neuvostohistoria halusi korostaa, kuinka nationalistinen ideologia kuului Viron tasavallan ”halveksittavaan olemukseen” ja että myös sen ”surkea kohtalo” oli kytköksissä ideologiaan.²⁸ Viron tasavalta olikin nyt helppo nähdä epälegitiiminä välivaiheena sosialistisen Viron kansan historiassa.

Viron historian periodisointi Neuvosto-Viron alkuvuosina oli osa tiedon ja ajattelunhallintaan tähtäävää uudelleentulkintaa, jossa aiemmat käsitteet ja ajatusmallit pyrittiin korvaamaan uusilla. Virolaisten selviytymiskamppailu haluttiin korvata proletariaatin luokkataistelulla. Neuvostojärjestelmässä historiankirjoitus oli ideologisen kamppailun ja identiteettipoliitiikan eturintamassa, sillä sen avulla oikeutettiin ja selitettiin puolueen toimintaa, vahvistettiin puolueen auktoriteettia, varoitettiin riskeistä ja menneisyyden ”virheistä”, painettiin unohduksiin ”vääriä” muistoja, annettiin moraalisia tuomioita niin aatteille kuin ihmisillekin, tuettiin virallista muistamisen politiikkaa, ehkäistiin ideologiaa ”väärinkäsityksiä” sekä tuotettiin ja vahvistettiin niitä kulttuurisia työkaluja, jotka neuvostokansalaisten tuli omaksua. Historialla oli vahvoja yhteiskunnallisia, poliittisia ja ideologisia tehtäviä.

Kansallisen historianrestauraatio ja vaihtoehtoiset periodisoinnit

Kun neuvostovallan legitimitettiin alkoi lopullisesti rapautua virolaisten silmissä 1980-luvun

jälkipuolella, nousi historian merkitys uuden poliittisen kamppailun keskiöön. Tähän liittyivät niin Viron muinaismuistoyhdistyksen toteuttama itsenäisyyden ajan muistomerkkien restaurointi kuin Molotov–Ribbentrop-sopimuksen²⁹ tuomitseminen Baltian neuvostotasavalloissa. Osa neuvostoajan vanhemmista tutkijoista sekä nuorin polvi, alle kolmekymppiset historioitsijat, ryhtyivät myös kirjoittamaan uusiksi virolaisten historiaa. Vuonna 1989 Mart Laar, Lauri Vahtre ja Heiki Valg julkaisivat jo vuosikymmenen alkupuolella kirjoitetun pöytälaatikohistoriansa *Kodu lugu*, joka irrottautui marxilais-leniniläisistä skeemoista ja käsitteistä.³⁰ Samana vuonna Külle Arjakas peräänkuulutti uudelta virolaiselta historiantutkimukselta itsenäistä ja kokonaisvaltaista otetta, jonka avulla menneisyyden ilmiöt tulisivat tutkituiksi kaikkinen ristiriitoineen, kokonaisina ja moniulotteisina. Samalla hän kuitenkin totesi, että ”Viron maan ja kansan historia” on se, jonka tulee hallita menneisyyden käsittelyä. Arjakas myös näki uuden historian jatkavan suoraan Viron tasavallan ajan ”parhaita perinteitä”.³¹

Ns. laulavan vallankumouksen aikana vuosina 1989–1991 virolaiskansallinen liike ja sitä tukeneet historiantutkijat alkoivat nähdä neuvostomiehityksen poikkeustilana ja traagisena välivaiheena virolaisten historiassa. Tämä oli ymmärrettävää ja poliittisesti johdonmukaista: ajatus Viron palauttamisesta ”oman historiansa raiteille” sekä väärennösten ja vääryyksien oikaisemisesta oli tärkeä inspiraation lähde Viron Kansanrintamalle. Laajasti jaettu kokemus siitä,

28. *Eesti NSV ajaloo periodiseerimisest* (1954) 74–75.

29. Heino Arumäe julkaisi MRP-sopimuksen lisäpöytäkirjan ensimmäisenä Neuvostoliitossa: Heino Arumäe (1989) 'Veel kord nõukogude-Saksa mittekallaltingipaktist', *Rahva Hää!* 10.–11.8.1989.

30. Ks. esim. Wulf & Grönholm (2010) 367–368.

31. Külle Arjakas (1989) 'Ajalooteaduse ärkamine', teoksessa *Mõtisklusi Eestimaast*. Koostanud Anneli Unt. Tallinn: Eesti Raamat, 33.

että neuvostovalta oli manipuloinut historian-opetusta ja -kirjoitusta nosti painetta tutkijoiden keskuudessa. Poliitikot, akateeminen yhteisö sekä kulttuurivaikuttajat antoivat kansalliselle historialle jälleen vahvoja moraalisia, ideologisia, poliittisia ja eksistentiaalisia tehtäviä. Viron kansallinen historia eli 1990-luvulla vahvaa revision aikaa.³²

Itsenäisyyden palauduttua monet neuvostoaikaiset historiantutkijat jatkoivat viroissaan, mutta aloite kansallisen historian kirjoittamisesta pysyi vahvasti nuoren polven tutkijoilla. 1990-luvun alussa virolaiset kansallisen agendan omaksuneet historioitsijat pyrkivät rakentamaan ”ideologiasta vapaan” historiankirjoituksen, mikä johti kaikenlaisen historia- tai yhteiskuntateorialta haiskahtavankin vieroksumiseen sekä deskriptiiviseen tutkimusotteeseen.³³

Vuonna 1992 ilmestynyt *Eesti ajalugu ärkamisajast tänapäevani*³⁴ oli ensimmäisiä Viron lähihistorian yleisesityksiä, ja siinä oli laaja, paljolti nuorista tutkijoista koostunut kirjoittajajoukko. Suppeahkon teoksen painopiste oli vahvasti vuosien 1939–1945 tapahtumissa, sillä kysymys Viron liittämistä Neuvostoliittoon oli ollut myös virolaisten ja Moskovan välisen historia-kamppailun ytimessä. Teos oli ensimmäisiä, joissa annettiin virolaiskansallinen näkemys ja yleiskuva neuvostovaltan ajasta. 1990-luvun alun historiikirjat olivat monessa mielessä antiteesejä neuvostohistorialle, mutta periodisoinnilla ja nimeämisellä oli yhä tärkeä rooli menneisyyden käsittelyssä: tapahtumat ja niiden tulkinnat pyrittiin ottamaan haltuun rakentamalla tapahtumahistoriallinen kertomus, jota veivät eteenpäin juoni sekä historiallisten toimijoiden ja heidän vastustajiensa vahvat intentiot. Myös neuvostovaltaa vastustaneet virolaiset, alkaen 1940-luvun lopun metsäveljistä ja 1970-luvun toisinajatteli-joista ja päättyen 1980-luvun lopun kansallismielisiin liikkeisiin, alettiin nostaa esiin vastarinnan katkeamattomana jatkumona. Heidän sekä aktiivisen ulkovirolaisen yhteisön varaan alkoi hahmottua kertomus, joka rakentuu vahvasti

”pienen kansan selviytymiskamppailu” -skeeman päälle.

Küllo Arjakas jakoi neuvostoajan seitsemäksi ajanjaksoksi:

- (1) Sodanjälkeinen kaaos (1944–1946)
- (2) Stalinismin nousu ja vahvistuminen (1947–1956)
- (3) Kansallisen kulttuurin nousu ja talouskasvun aika (1957–1968)
- (4) Poliittis-hallinnollisen kontrollin syveneminen (1969–1977)
- (5) Pakkovenäläistäminen (1978–1982)
- (6) Pysähtyneisyyden syveneminen (1982–1986)
- (7) Itsehällinnollisten alkioiden vahvistuminen ja siirtyminen kansalaisyhteiskunnan jälleenrakentamiseen (1987–1990)³⁵

Arjakkaan mukaan ”sodanjälkeisen Viron historian peruskysymys on ollut virolaisen yhteiskunnan sisäisen kehityslogiikan ristiriita ja kamppailu stalinistisen järjestelmän pakkosyötön kanssa, kamppailu Viron säilymisen puolesta.” Arjakas pelkistää Neuvosto-Viron ajan viivytystaisteluksi Tallinnan ja Moskovan välillä, kamppailuksi, jossa neuvostoimperiumin osaksi tahtomattaan joutuneet virolaiset, osittain myös

32. Ks. esim. Meike Wulf (2008) 'The Struggle for Official Recognition of 'Displaced' Group Memories in Post-Soviet Estonia', teoksessa *Past in the Making. Historical Revisionism in Central Europe after 1989*. Edited by Michael Kopecek. Budapest: Central European University Press, 223–225.

33. Ks. esim. Kari Tarkainen (1993) 'History has returned to Estonia. Impression in June 1993' teoksessa *Towards A New History in the Baltic Republics. Historical Perspectives at the Time of the Recovery of Independence*. Edited by Magnus and Aare R. Mörner. Skrifter från historiska institutionen i Göteborg Nr.2. Gothenburg: Göteborgs universitet 99–100. Wulf & Grönholm (2010) 376.

34. *Eesti ajalugu ärkamisajast tänapäevani* (1992), Koostanud Silvia Õispuu. Tallinn: Koolibri.

35. Küllo Arjakas (1992) 'Sõjajärgse ajaloo periodiseerimisest', teoksessa *Eesti ajalugu ärkamisajast tänapäevani*. Koostanud Silvia Õispuu. Tallinn: Koolibri, 237. Käännökset kirjoittajan.

kommunistisen puolueen ja hallinnon kansallismieliset edustajat, yrittävät jatkuvan paineen alla pelastaa sen, mitä pelastettavissa on. Arjakkaan näkökulma on ymmärrettävissä juuri Viron itsenäisyyden palauttamiseen päättyneen kansallisen kamppailun näkökulmasta. Teos on vahvasti sitoutunut neuvostojärjestelmän purkamiseen ja kansallisen historiankirjoituksen restaurointiin. Arjakas määrittelee neuvostoajan itsemääräämisvallan puutteen ja vallan keskittämisen ajanjaksoksi, jota luonnehtivat mm. ”vallanpitäjien lupausten lunastamatta jättäminen” ja ”totalitarismin naamioiminen demokraattiseksi yhteiskunnaksi”.³⁶ Teoksessa neuvostoajan historia pelkistyy kertomukseksi kahden lähtökohdiltaan antagonistisen toimijan, alistettujen virolaisten ja totalitaarisen neuvostoimperiumin välisestä kamppailusta, jossa kyse on Viron kansan ja kulttuurin selviytymisestä. Myös periodisointi ja historiallisten tapahtumien käsittely tukee teoksessa vahvasti tällaista juonta.

Neuvostoajan asettaminen aikaisempien sortokausien ja selviytymiskamppailujen jatku-moon ei ollut vuoden 1992 yleisesitykselle poikkeuksellista, vaan teos oli aikansa tyyppilinen tuotos. ”Selviytymiskamppailu” kulttuurisena työkaluna on keskeinen kerronnallinen ja argumentatiivinen rakenne, joka on hallinnut monia Viron uuden itsenäisyyden ajan alkupuolen esityksiä neuvostoajasta.³⁷

Neuvostoajan tutkimus on Virossa varsinaisesti alkanut vasta 1990-luvun jälkipuolella ja laajentunut sekä monipuolistunut 2000-luvulla. Tallinnassa sijaitsevan, Viron lähihistoriaa tutkivan S-keskuksen³⁸ johtaja, historioitsija Enn Tarvel on todennut, että historian periodisointi on Virossa yhä tärkeä asia, etenkin tutkimuksissa, jotka käsittelevät pitkiä ajanjaksoja kronologisesti, mutta sitä ei voi hänen mukaansa verrata neuvostoaikaiseen ideologiseen periodisointiin, joka toimi välttämättömänä ohjenuorana kaikelle lähdeyöskentelylle, kysymyksenasettelulle, tulkin-nalle ja tulosten esittämiselle. Neuvostojärjestelmässä periodisointi oli paitsi tutkimuk-

sellinen ja pedagoginen, myös poliittinen ja ideologinen rakenne.³⁹

1990-luvun lopulla Tarvelin johtama S-keskus ryhtyi systematisoimaan neuvostoajan tutkimusta ja myös uusi periodisointi otettiin tutkijoiden agendalle, mutta lähinnä käytännön tarpeiden vuoksi. Neuvostoajan periodisointia kaipa-sivat mm. vuonna 2003 toimintansa Tallinnassa aloittanut Viron miehitysmuseo (Okupatsioonide muuseum) sekä tekeillä olleet moniosaisen, jo Hans Kruusin 1930-luvulla aloittaman *Eesti ajalugu* -teossarjan uusimmat, 1900-lukua koskevat osat. On havaittavissa, että 1990-luvun lopulta alkaen periodisoinnin merkitys virolaisessa historiantutkimuksessa eräänlaisena teorian korvikkeena onkin vähentynyt; taloushistorioitsijoiden, politiikantutkijoiden ja taidehistorioitsijoiden ajan jäsentämisen tavat poikkeavat toisistaan jo huomattavasti.⁴⁰ Historiantutkijat ovat myös ehdottaneet erilaisia tapoja jäsentää neuvostoajan tapahtumia ja kään-teitä.

Enn Tarvel laati vuonna 1999 neuvostoajalle aiempaa yksityiskohtaisemman periodisoinnin, joka perustui poliittisen tapahtumahistorian mukaiseen nelijakoon sekä niiden sisällä ja välissä oleviin lyhyempiin avainperiodeihin:

- (1) Stalinin aika (1944–1953)
 - sortotoimet (1949–1950)
 - Stalinin kuolema (1953)

36. Küllö Arjakas (1992) 235–242.

37. Ks. esim. Laur, Mati, Pajur, Ago ja Tannberg, Tõnu: *Eesti ajalugu II*. Avita 1995, 111–145. Tässä historian oppikirjassa on mm. nostettu vahvasti esiin kunkin ajanjakson osalta erilaiset virolaiskansallisen vastarinnan muodot.

38. S-keskus on yksityisin varoin perustettu voittoa tuottamaton yhdistys, joka tukee Viron lähihistorian akateemista tutkimusta ja historian popularisointia. Se toimii läheisesti saman rahoittajan (Kistler-RitsoEstonian Foundation) alulle paneman, Viron miehitysmuseon (Okupatsioonide muuseum) kanssa.

39. Kert Jänes-Kapp (2001) (elektroninen lähde).

40. Ks. esim. Eve Annuk (2003) 17–18. JaakKangilaski (1999) Okupeeritud Eesti kunstiajaloo periodiseerimine, *Ajalooline ajakiri* 1, 23–29.

- 2) Suojasään aika ja neuvostovallan vakiintuminen (1956–1968/1979)
 - poliittinen suojasää (1956–1958)
 - talouden itsehallinnon menetys (1965–1968)
- (3) Pysähtyneisyyden aika (1979–1987)
- (4) Uuden kansallisen heräämisen aika (1987–1991)⁴¹

Vuonna 2001 Lauri Vahtre puolestaan päätyi periodisointiin, jossa korostuvat poliittisten tapahtumien sijasta kulttuurihistorialliset ja sosiaalipsykologiset luonnehdinnat virolaisten henkisestä ja kulttuurisesta tilasta:

- (1) Neuvostovallan pystyttämisen aika (1939–1945/1949)
- (2) Klassinen stalinismi (1944/1949–1950-luvun puoliväli)
- (3) Toivon vuodet (1950-luvun puoliväli–1968)
- (4) Hämärän tulevaisuuden vuodet (1968–1986)⁴²

Vahtren sekä monien kulttuurihistorioitsijoiden ja folkloristien pyrkimys irrottautua neuvostovallan poliittisten murrosten ja NKP:n pääsihteerien vaihdosten mukaan määritellyistä ajanjaksoista kuvastaa yritystä tulkita neuvostomenneisyyttä kansalaisten arkielämän sekä laajojen sosiaalisten ja kulttuuristen muutosten kautta eikä pelkästään puoluevaltion alamaisiinsa kohdistaman pakkovallan ja vastarinnan näkökulmasta. Muutos kuvastuu hyvin vuonna 2005 julkaistussa *Eesti ajalugu* -teossarjan kuudennessa osassa, jossa neuvostoaikaa on käsitelty aiempia yleisesityksiä huomattavasti laajemmin sekä poliittisen tapahtumahistorian, talous- ja sosiaalhistorian sekä kulttuurihistorian näkökulmista. Lisäksi aktiivinen ja passiivinen vastarintaliike, ulkovirolainen yhteisö ja virolaisten mielialat ja kokemukset saavat aiempaa enemmän huomiota.

Edelleenkin on silti nähtävissä, että selviytymisen ja vieraasta vallasta vapautumisen teemat ovat keskeisiä näkökulmia Viron historiaan. Wertschin narratiivisen skeeman teoriaa sovel-

taen voidaan helposti huomata, että selviytymisen skeema on ollut tärkeä itseymmärryksen työkalu myös Viron tasavallan historiantutkijoille ja -kirjoittajille. Tälle skeemalle rakentuvat kertomukset virolaisen kansallisen liikkeen noususta 1860-luvulta alkaen, Viron vapaussodista ja itsenäistymisestä, neuvostoajan vastarinnasta sekä ”laulavasta vallankumouksesta” ja jälleentäytymisestä. Käyttövoimana tässä skeemassa ovat vääryyden kokemisen, uhrautumisen, oikeudenmukaisuuden toteutumisen ja kansakunnan eheytyksen teemat, jotka edellyttävät myös uhrien ja sortajien nimeämistä. On ilmeistä, että tällainen skeema on ollut melko tyyppillinen kaikille niille eurooppalaisille kansakunnille, jotka muodostivat ensimmäisen suvereenin valtionsa 1900–1920-luvulla.⁴³

Historiaa kaikille, mutta kenen ehdoilla?

Sekä nationalistinen että marxilais-leniniläinen historian periodisointi perustuvat pohjimmiltaan hegeliaaniselle käsitykselle dialektisesta muutoksesta, jossa voimat ja vastavoimat ottivat mittaa toisistaan ja muovasivat kansojen historian kulkua. Kamppailu vallasta, yhteiskunnalliset murrokset, vallankumoukset ja valistunei-

41. Enn Tarvel (1999) 'Eesti lähiajaloo periodiseerimisest', teoksessa *Ajaloolise töö otsinguid*. 20. jaanuaril 1999 Tallinas toimunud konverentsi "Eesti lähiajaloo allikakriitilisi probleeme" materjalid. Toim. Enn Tarvel. Tallinn: Kistler-Ritso Eesti Sihtasutus, 105–116. Käännökset kirjoittajan. Ks. myös Jänes-Kapp (2001).

42. Lauri Vahtre (2001) 'Nõukogude aja periodiseerimisest', teoksessa *Muinasaaja loojangust omariikluse läveni*, Pühendusteos Sulev Vahtre 75. Sünnipäevaks, Koost. A. Andresen. Tartu: Ajaloo sihtasutus Kleio, 384. Käännökset kirjoittajan.

43. 'Selviytymisen' skeemasta ja virolaiskansallisista 'narratiivisista alustoista' ks. tarkemmin Pertti Grönholm (2010) 'Muistomerkkejä ja kolaroivia kertomuksia: Vuoden 2007 pronssisoturikiista ja yhteisöjen kulttuuriset työkalut', teoksessa *Medeiaasta pronssisoturiin. Kuka tekee menneestä historiaa?* Toim. Pertti Grönholm ja Anna Siivula. Historia mirabilis 6. Turku: Turun Historiallinen Yhdistys, 101–104.

den henkilöiden päättäväinen toiminta nousevat molemmissa näkökulmissa historiankirjoituksen keskiöön. Menneisydentapahtumat, ”historian osoittama suunta” ja edistysusko elähdyttivät sekä modernia nationalismia että sosialismia yhteiskunnallisina liikkeinä. Liikkeet tuottivat historiakertomuksia, jotka paitsi ilmaisivat, myös rakensivat yhteisöllistä identiteettiä, ollen samalla alttiita poliittisille manipulointipyrkimyksille.

Kun tarkastellaan uudelleenitsenäistyneen Viron historiankirjoituksen ensimmäistä vuosikymmentä, on havaittavissa, että kansallismielinen revisionismi ja neuvostohistorian purkamisen ovat olleet tärkeä osa virolaista historiankirjoitusta ja että tietynlaiset kulttuuriset työkalut, kuten selviytymiskamppailun skeema, vaikuttavat yhä. Sen sijaan periodisoinnin merkitys sinänsä on vähentynyt, johtuen paljolti poliittisen tapahtumahistorian rinnalle nousseista sosiaali- ja kulttuurihistoriallisista näkökulmista, joiden kautta katsottuna Neuvosto-Vironkin historia näyttäytyy aiempaa kompleksisempänä. Paine tuottaa historioita, jotka olisivat kaikkien Virossa asuvien, myös venäjänkielisen vähemmistön, omaksuttavissa, on tällä vuosisadalla vain kasvanut, vaikka selviä revansistisia irtiottoja kansallisessa muistin politiikassa on jatkettukin, esimerkiksi toisen maailmansodan tapahtumien osalta.

Nuorimpaan tutkijapolveen kuuluva Marek Tamm on todennut, että pohjimmiltaan virolaiseen historiankirjoitukseen ovat aina liittyneet tavalla tai toisella vallan legitimointi ja identiteettien rakentaminen. Tämä on toteutunut yhtä lailla silloin, kun baltiansaksalainen aatelisto on etsinyt menneisyydestä perusteita omille etuoikeuksilleen kuin silloinkin, kun virolaiskansallinen liike on katsonut menneisyyteen etsiessään maansa tulevaisuudelle valoisampia näköaloja. Neuvostovalta pyrki näkemään historiassa vain sen, mikä sopi ennalta määrättyihin ideologisesti ja poliittisesti tarkoituksenmukaisiin skeemoihin, ja myös nyky-Viro on tarvinnut historiaa ki-

peästi valtiollisessa ja henkisessä uudelleenrakennustyössä.⁴⁴

Enn Tarvelin mukaan monet virolaiset uskovat yhä, että Viron historiasta on mahdollista kirjoittaa täysin objektiivisesti, mutta historian tutkijat eivät ainakaan yhtenä rintamana jaa tätä näkemystä. Hänen mukaansa se, että voitaisiin luoda kansakunnan historia, jonka allekirjoittaisivat kaikenväriset poliittiset ryhmittymät, ei ole mahdollista.⁴⁵ Tarvelin näkemys heijastaa ehkä laajemminkin hänen oman tutkijasukupolvensa epäuskoa kaikenlaisiin kaikenkattaviin teorioihin ihmistieteissä, mutta samalla se myös tunnustaa modernin historian tutkimuksessa laajalti jaetun näkemyksen historiankirjoituksen ja tutkijoiden sidonnaisuudesta oman aikansa yhteiskuntaan ja kulttuuriin.

Historiantutkijoille tällaiset poliittisen järjestelmän ja historiankirjoituksen tehtävien muutokset ovat merkinneet ammatillista uudelleenarviointia ja jatkuvaa itsereflektiota. Ehkä juuri neuvostoaikana uransa aloittaneille historian tutkijoille kansallisen historian restauroinnin agendan omaksuminen on ollut helpointa, kun taas historioitsijoiden nuorin polvi hakee selvästi laajempaa näkemystä, jota eivät hallitse kansalliseen identiteettipolitiikkaan liittyvät pyrkimykset. He ovat ehkä myös paremmin tietoisia ”selviytymiskamppailun” kaltaisista kulttuurisista työkaluista ja niiden vaikutuksesta.

44. Marek Tamm (2009) 'Kellele kuulub Eesti ajalugu? Sisesejuhatavaid märkmeid', *Vikerkaar* 7–8.

45. Kert Jänes-Kapp (2001) (elektroninen lähde). – Pertti Grönholmin kirjoitus jäi inhimillisen virheen takia edellisen numeron historiatietoisuus-teemaosiosta.